

MANNHEIMIN POLIITTISTEN IHANNETYYPPIEN UDELLEEN-ARVIOINTIA

Veronica Stolte Heiskanen

Vaikka sosiaalitieteilijät yleensä tunnustavat Karl Mannheimin ansiot eräänä tiedonsosiologian perustajista, hänen kirjoituksensa ovat vaikuttaneet vain vähäisessä määrin uudempaan sosiaalitieteelliseen teorianmuodostukseen ja empiiriseen tutkimukseen. Tiedonsosiologiassa voimme erottaa kaksi puolta: toisaalta yhteiskunnassa vallalla olevien ajatusmuotojen ja yhteiskunnan rakenteen välisten riippuvuussuhteitten selvittelyn, toisaalta johtopäätösten tekemisen tiedon sosiaalisen sidonnaisuuden vaikutuksesta tiedon validiteettiin. Mannheimin kirjoitusten jälkimmäiseen puoleen, tieto-opilliseen spekulointiin, kohdistettu kritiikki on saanut empiirisesti asennoituneet tutkijat aliarvioimaan hänen empiirisesti todennettavia väitteitään. Kuitenkin useat Mannheimin tutkielmat voivat tarjota hyvän lähtökohdan laajemmillekin käsitteellisille selvittelyille ja teoreettisille keskusteluille.

Eräs politiikan tutkijan kannalta mielenkiintoisimmista Mannheimin kirjoitelmista on varmaan »Tieteen ohjaaman poliittisen toiminnan mahdollisuus» teoksessa *Ideologie und Utopie*.¹ Vaikka Mannheim on näennäisesti kiinnostunut »sovelletun valtio-opin» olemassaolon mahdollisuudesta, kirjoitelman pääteema on kuitenkin yksilöiden ja ryhmien yhteiskunnallisen aseman ja heidän ajatusmaailmoittensa välisten suhteitten tarkastelu — tiedonsosiologian perusongelma. Vaikka Mannheim ei tätä selvästi sano, hän valitsee poliittisen elämän lähtökohdakseen, koska hän uskoo, että yhteiskunnassa vallalla olevat katsomukset, »perspektiivit», saavat selvimmän ilmauksensa tällä sosiaalisen toiminnan alueella.*²

Tutkimuksissaan Mannheim pyrkii noudattamaan järjestelmää, jota hän pitää tiedonsosiologian yleisenä metodina. Tämä käsittää neljä vaihetta:³

* Mannheim käyttää termiä »perspektiivi» yksilöiden ja ryhmien kokonaisista maailmankatsomuksista, erilaista yhtenäisistä tavoista havaita sosiaalinen ja fyysinen ympäristö ja asennoitua siihen.

1) Mielekäs merkityksen määrääminen (Sinnngemässe Zurechnung). Jonkin aikakauden yksityisistä ajatustenilmauksista (sellaisina kuin ne saavat ilmauksensa puheissa tai kirjoituksissa) johdetaan yleinen maailmankatsomus (Weltanschauung), jota ne ilmaisevat. Tästä jäsennellään edelleen yhtenäisiä yksityisiä ajatussuuntia, varsinaisia ideaalityyppejä.*

2) Todentava merkityksen määrääminen (Faktizitätszurechnung). Tässä ideaalityyppien yleinen validiteetti todetaan osoittamalla, että on todella ollut olemassa yksilöitä, jotka ovat ajatelleet muodostettujen ideaalityyppien osoittamalla tavalla (so. ettei ensimmäinen askel ole johtanut keinotekoisien, täysin irreaalisten tyyppien formulointiin).

3) Sosiologinen merkityksen määrääminen. Tässä vaiheessa yritetään löytää ne ryhmät tai yhteiskuntaluokat, joihin ideaalityyppien ilmaisemien ajatusten kannattajat kuuluvat.

4) Laajempi sosiologinen merkityksen määrääminen. Tässä vaiheessa tarkastellaan sitä sosiaalista kokonaisuutta (yhteiskuntaa) johon löydetty ryhmät kuuluvat, ja etsitään niitä kehityssuuntia, jotka ilmenevät ihannetyypeissä, kun niitä kannattavien ryhmien väliset suhteet muuttuvat.

Edellämainitussa artikkelissa Mannheim ei pyrikään systemaattisesti noudattamaan tätä kaavaa. Hän ilmoittaa tyytyvänsä tarkastelemaan vain eräitten yhteiskunnan ryhmäin poliittisen ideologian (»teorian») ja käytännön välisiä suhteita. Ennen tähän päättehtävänsä ryhtymistä Mannheim kuitenkin analysoi tutkimuksen kohdetta »poliittista elämää» yleensä.

Poliittista toimintaa tarkastellessamme voimme Mannheimin mukaan havaita kaksi yleistä peruspiirrettä. Toisaalta voimme havaita joukon toistuvia käyttäytymismuotoja. Nämä muodostavat Mannheimin mukaan hallinnon (byrokratian). Toisaalta taas näemme »satunnaistapauksia», jatkuvia ad hoc päätöksiä, joissa ei voi havaita mitään toistuvaa säännönmukaisuutta. Tätä poliittisen toiminnan puolta voidaan kutsua »varsinaiseksi politiikaksi». Tämä kahtiajako vastaa Mannheimin yleistä teoreettista peruskäsitelmää: koko yhteiskunta, kaikki sen puitteissa tapahtuva toiminta voidaan jakaa »rationaaliseen rakenteeseen ja prosesseihin» ja »irrationaaliseen matriisiin».

Ryhmien keskeinen kilpailu ja niiden väliset valtasuhteet ovat irrationaalisuuden päälähteitä yhteiskunnassa. Ne ovat kuitenkin samalla väyliä, joita myöten yksilöiden emotionaaliset reaktiot kanaloituvat sosiaalsiin uomiin. Juuri tällä alueella poliittinen toiminta vallitsee ja saa merkityksensä eräänä yhteiskunnallisen toiminnan tärkeimpänä muotona.

* Tämä analyysin vaihe on pikemminkin »ymmärtävää» (sanan weberiläisessä merkityksessä) kuin formaalisen luokittelevaa. Max Weberilta on myös lainattu termi »ihanne l. ideaalityyppi», jota Mannheim kuitenkin käyttää epämääräisemmin ja samalla suppeammin kuin Weber.

Tälle yleiselle keskustelulle Mannheim perustaa empiirisen analyysinsä eri yhteiskuntaryhmäin poliittis-historiallisista oppirakennelmista ja todellisesta poliittisesta käyttäytymisestä. Artikkelissa »Tieteen ohjaaman poliittisen toiminnan mahdollisuus» Mannheim lähtee tarkastelemaan niitä maailmannäkemyksiä, jotka ovat ominaisia yhdeksännentoista ja kahdenkymmenennen vuosisadan yhteiskunnalliselle elämälle, johtaa vallalla olevien poliittisten ajatussuuntien ihannetyypit ja vertaa ihannetyyppien ilmaismia periaatteita niitä kannattavien ryhmien todelliseen poliittiseen toimintaan. Mannheim päättyy viiteen ihannetyyppiin. Hänen analyysiään kunakin kohdalla voidaan referoida lyhyesti seuraavalla tavalla:

1) Byrokraattinen konservatismi. Tämän ajatussuunnan peruspiirre on rationalisuuden korostaminen ja irrationaalisten tekijäin vaikutuksen aliarvioiminen yhteiskunnassa. Kaikki poliittiset ongelmat yritetään muuntaa hallinnon, byrokraatian ongelmiksi. Mannheim ei analysoi lähemmin niitä ryhmiä, jotka kannattavat tämän ideaalityypin perusajatuksia, vaan antaa vain esimerkiksi niistä sotilasbyrokraatian. Käytännössä tämän ajatussuunnan kannattajat kohdatessaan uusia voimia esimerkiksi vallankumouksen kollektiivisten voimien purkautumisen, voivat käsittää ne vain »satunnaisiksi häiriöiksi» normaalin rutiininomaisen toiminnan keskellä.

2) Konservatiivinen historismi. Tämä ajatussuunta on edellisen täydellinen vastakohta. Se pyrkii samaistumaan alitajuisten, mystisten, traditionaalisten voimien kanssa, joita se pitää yhteiskunnan perustana. Historian tarkastelu osoittaa, mitä nämä voimat ovat, historian »rationaalisuus» vaatii niiden hyväksymisen ja niihin yhtymisen. Mannheim väittää, että tämän ajatussuunnan kannattajina ovat ryhmät, jotka ovat olleet traditionaalisesti voimakkaita politiikassa, mutta eivät ole ottaneet osaa byrokraattisiin hallintotehtäviin.

3) Liberaalis-demokraattinen keskiluokan ajattelu. Tämän ajatussuunnan tärkein piirre on tieteellisyyden ja intellektualismin korostaminen. Mannheim ei sano yksiselitteisesti, mitkä ryhmät tätä ajatussuuntaa kannattavat, vaan tyytyy keskiluokka (bourgeoisie) leiman käyttöön. Tämän ajatussuunnan kannattajat uskovat, että yhteiskunnan valtasuhteet voidaan järjestää rationaalisen keskustelun ja kompromissien kautta. Se ei kiellä irrationaalisten voimien olemassaoloa, mutta uskoo, että ne lopulta voidaan täysin hillitä. Käytännössä tämän ajatussuunnan kannattajien pyrkimykset ovat johtaneet irrationaalisten voimien »laillistamiseen» erillisiksi instituutioiksi (vapaa kilpailu, eduskuntajärjestelmä).

4) Sosialistis-kommunistinen ajattelu. Tämä ajatussuunta on läpeensä rationaalinen; irrationaalisuutta pidetään vain ohimenevänä yhteiskunnan kehityksen vaiheena. Tämä ajatussuunta hyväksyy rationaaliseksi kaiken »teoriaan» perustuvan toiminnan, joka tähtää tajutun irrationaalisen asiaintilan poistamiseen. Käytännössä kaikki teoria on kuitenkin niin joustavaa,

että se sallii irrationalismin »dialektisen» ilmenemisen rationaalisuuteen pyrkivässä toiminnassakin.

5) Fasistinen ajattelu. Tämä ajatussuunta julistaa »ratkaisevan toiminnan» merkitystä ja eliitin olemassaolon välttämättömyyttä. Se eroaa jyrkästi sosialistis-kommunistisesta ja liberaalis-demokraattisesta ajattelusta epätieteellisuuden ja irrationalismin avoimen julistamisen vuoksi. Fasismiin kannattajat kuuluvat irrallisiin ja löyhiin yhteiskuntaryhmiin, joissa eliitti ei ole sitoutunut mihinkään olemassaoleviin arvoihin vaan pyrkii valtaan massojen irratoriaalisuuteen vetoamalla.

Edellä olevasta lyhyestä esittelystäkin käy ilmi, ettei Mannheim pyri lainkaan noudattamaan edellä esitettyä tiedon sosiologian menetelmäänsä. Harvoin hän etenee ensimmäistä askelta pitemmälle; hän ei validitoi ihannetyyppejään eikä esitä empiiristä todistusaineistoa siitä, mitkä ryhmät todella kannattavat ideaalityyppien ajatussuuntaa. Mikäli Mannheim mainitsee jonkin ryhmän, hän ei analysoi sen rakennetta eikä osoita sen asemaa tai merkitystä yhteiskunnassa. Abstrakti yleistäminen käsitteiden selvittelyn ja tarkan määrittelyn sijasta on Mannheimin suurin heikkous.

Mannheimin teoretisoinnin kannalta tärkeä ja samalla ratkaisematon kysymys on, missä määrin hänen »poliittiset ideaalityypinsä» ovat yksilöiden ja ryhmien yleisten maailmankatsomusten heijastumia. Mikäli politiikka on vain eräs yhteiskunnallisen toiminnan muoto, jossa irratoriaaliset emootiot saavat sosiaalisen muotonsa, tulisi myös muiden sosiaalisen toiminnan muotojen, jotka johtavat »tunteiden sosiaaliseen integroitumiseen», ilmentää samaa ideaalityyppien kaaviota, jota Mannheim väittää poliittisen toiminnan noudattavan. Eroaako esim. Trobriand-saarilla harjoitettu noutuus (jota Malinowski kuvaa⁴) politiikasta »tunteita integroivana toimintana» ja voidaanko siinä havaita samoja ideaalityyppejä kuin politiikassa?

Edellä esitetystä käy ilmi, että Mannheim todella esittää vain erään historiallisen tilanteen analyysin. Tätä tehdessään hän tuo esille joukon empiirisiä tosiasioita systemaattisessa muodossa, mutta hänen teoreettiset otaksumansa (rationaalisuus — irratoriaalisuus, ja politiikan integroiva tehtävä) eivät riitä niiden yhteenliittämiseen. Tarkastelun kohteena olevan artikkelin loppupuolella Mannheim yrittää osoittaa, että pätevää tieteellistä tietoa poliittisista ilmiöistä voidaan saada yhdistämällä erilaisia perspektiivejä yhteiseksi synteeksiksi. Vaikka tämä väite onkin jo tieto-opin puolella eikä kuulu tämänkertaiseen analyysiimme on syytä mainita, että Mannheimin tieto-opilliset otaksumatkin kärsivät hänen empiirisen analyysinsä pintapuolisuudesta.

Emme voi kuitenkaan kieltää eräiden Mannheimin systemaattisten havaintojen terävyyttä. Käyttämällä hyväksemme sosiologian nykyisiä käsitteitä ja yleistä teorianmuodostusta voimme Mannheimin havainnoista päätyä eräi-

siin yleisempiin väitteisiin ryhmien ideologioista, rakenteesta ja keskinäisistä suhteista. Samalla voimme myös pyrkiä suorittamaan Mannheimin oman metodin kaksi viimeistä vaihetta.

Voimme aluksi karkeasti luokitella Mannheimin ihannetyypit niiden ilmaisevan rationaalisuuden tai irrationalisuuden korostamisen mukaan. Byrokraattinen konservatismi, liberaalis-demokraattinen ajattelu ja sosialistiskommunistinen ajattelu korostavat rationalisuutta keinona joko olevien olojen säilyttämiseen tai muuttamiseen. Voimme kutsua näitä ihannetyyppejä instrumentaaliseksi. Konservatiivinen historismi ja fasistinen ajattelu taas korostavat irrationalisuuden merkitystä historian tai yhteiskunnan vitaalisten voimien ilmentäjänä. Näitä kahta ideaalityyppejä voimme kutsua ekspressiivisiksi.*

Seuraava kysymyksemme on, voimmeko löytää näitä ideaalityyppejä kannattavien yhteiskunnan ryhmäin rakenteessa tai keskinäisissä suhteissa mitään sellaista, joka erottaisi instrumentaalisen ideologian omaavat ekspressiivisen ideologian omaavista. Mannheimin analyysi antaa ainakin yhden vihjeen tässä suhteessa. Instrumentaalisen ideologian omaavat (tai hyväksyvät) ryhmät ovat joko »staattisia», asemansa yhteiskunnassa vakiinnuttaneita tai sitten nousevia ryhmiä, ekspressiivisen ideologian omaavat taas ovat yhteiskunnan laskevia ja disintegroituvia ryhmiä. Edellisiä ryhmiä voimme kutsua päämäärätietoisiksi, jälkimmäisiä taas reaktiivisiksi ryhmiksi.

Ekspressiivisen ideologian ja reaktiivisten ryhmäin syntymistä voidaan pyrkiä selittämään joko »normaalin», valta-aseman menettämisestä ja epävarmuudesta johtuvan frustraation tai sitten ns. optimaalisen frustraation avulla. Jälkimmäistä voidaan kuvata seuraavasti: »Henkilöt, jotka ovat ylläpitäneet monotonista kanssakäymistä pitkän aikaa pyrkivät kyllästymään toinen toisiinsa. Syntyy sosiaalinen väsymys, tilanne, jossa kanssakäyminen ei ole siinä määrin innostava, että yksilöiden välinen koheesio säilyisi tai vastavuoroinen pitäminen lisääntyisi».⁵

Mannheim kiinnittää analyysissään erikoisesti huomiota siihen, missä määrin ideaalityyppien aatesuunnat ja niitä kannattavat yksilöt tai ryhmät luopuvat »todellisesta rationaalisuudesta». Rationaalisuuden objektiivisten kriteerien puuttumisen vuoksi tämä katsontakanta on tuskin hedelmällinen. Sen sijaan voimme tarkastella, millä tavoin Mannheimin ideaalityyppien instrumentaalisuus-rationaalisuus vaihtelee eri ideaalityypeissä, niitä kannattavien ryhmien rakenteellisten ominaisuuksien mukaan.

Voimme esittää hypoteesina, että tapa, millä yhteiskunnan eri ryhmät ilmaisevat rationalisuutta tai irrationalisuutta ideologioissaan, riippuu siitä,

* Instrumentaalinen voitaisiin kenties suomentaa edistävä ja ekspressiivinen ilmauksellinen. Termit on lainattu Allardtilta, joka käyttää niitä yksilöllisten asenteiden peruskomponentteja etsiessään.⁶

miten näitten ryhmien jäsenet suhtautuvat ryhmiensä sisäisiin normeihin. Voisimme sanoa, että ryhmät hyväksyessään rationalisuuden tai irrationalisuuden muuntavat sen normikäyttäytymistään vastaavaksi. Ryhmien normikäyttäytymistä tarkastellessamme voimme käyttää hyväksemme Mertonin konformisuustyyppiä.⁷ Mertonin mukaan ryhmien jäsenet voivat suhtautua normeihin kolmella tavoin: 1) osoittaa käyttäytymisen konformisuutta, so. noudattaa normeja, ajattelivatpa he niistä mitä tahansa, 2) osoittaa asenteiden konformisuutta, so. todella myöntää normien oikeutuksen, 3) osoittaa doktrinaalista konformisuutta so. julkisesti ilmoittaa kannattavansa normeja.

Mannheimin havaintojen perusteella voimme tehdä seuraavat otaksumat:

Byrokraattista konservatismia kannattavissa ryhmissä on yleensä vallalla käyttäytymisen konformisuus.

Historiallista konservatismia ja liberaalis-demokraattista ajattelua kannattavissa ryhmissä on yleensä vallalla asenteiden konformisuus.

Sosialistis-kommunistista ja fasistista ajattelua kannattavissa ryhmissä on vallalla doktrinaalinen konformisuus.

Coserin mukaan konformisuustyyppi on riippuvainen siitä, missä määrin ryhmän jäsenten suoritukset ovat joko toisten ryhmän jäsenten tai ryhmän ulkopuolisten yksilöiden havaittavissa.⁸ Coser tyytyy kuitenkin analysoimaan etupäässä vain byrokraattista organisaatiota; nykyistä analyysiämme varten meidän on yleistettävä ja laajennettava hänen käsitelkoneistoaan.

Ryhmän jäsenten suoritusten havaittavuus, siihen perustuva sosiaalinen kontrolli ja konformisuuden laji ovat toisaalta riippuvaisia ryhmän jäsenten keskinäisen kanssakäymisen luonteesta, toisaalta taas siitä, millaisessa vuorovaikutussuhteessa (sen jäsenet) ovat toisiin yhteiskunnan ryhmiin.

Mikäli ryhmän jäsenten keskinäinen kanssakäyminen on pitkälle organisoitu (työnjako, selvät valtasuhteet ja tarkoin määritetyt kommunikaatiokanavat) on seurauksena käyttäytymisen konformisuutta. Voimme kutsua tällaisia ryhmiä jäykästi järjestyneiksi.

Ryhmän sisäinen kanssakäyminen voi olla järjestynyttä (työnjako, kommunikaatio) mutta silti joustavaa ja vaihtelevaa. Tällaisen kanssakäymisen perustana on yleensä yhteinen sopimus, ja se edistää asenteiden konformisuutta ryhmän normien suhteen. Voimme kutsua näitä ryhmiä vapaasti järjestyviksi.

Ryhmän jäsenten välisen kanssakäymisen perustana voi olla fyysinen välttämättömyys (yhteinen asuinympäristö, yhteinen työ, kielellinen tai rodullinen yhteenkuuluvaisuus). Tällaisia ryhmiä voimme kutsua orgaanisiksi ryhmiksi.

Jatkuva ja järjestynyt ryhmien välinen kanssakäyminen edistää asenteiden konformisuutta ryhmien sisäisten normien suhteen; jäykästi järjestetty

(byrokraattinen) kanssakäyminen ryhmien kesken edistää kuitenkin käyttäytymisen konformisuutta. Eristyminen toisista ryhmistä johtaa ryhmän sisäisten normien korostamiseen ja doktrinaaliseen konformisuuteen.

Edellä esitetty ryhmien kolmijako muistuttaa eräiden sosiologian klassikojen (Durkheim, Tönnies, Weber) esittämiä luokitteluja. Tässä yhteydessä luokittelu tarkoittaa kuitenkin ryhmiä yleensä, eikä se sisällä olettamuksia yhteiskunnan eri kehitysvaiheissa vallalla olevista kanssakäymisen muodoista. Yksilö voi kuulua useisiin eri rakenteen omaaviin ryhmiin. Kuuluminen jonkin edellämainitun rakennetyypin omaavaan ryhmään voi kuitenkin ratkaisevasti vaikuttaa hänen yleiseen maailmankatsomukseensa ja johtaa tietyn tyyppisen poliittisen ideologian muodostamiseen tai hyväksymiseen. Voimme puhua ideologisista viiteryhmistä, joiden asema ja rakenne määräävät, missä muodossa yksilöt tai ryhmät hyväksyvät jonkin ideologisen perusdimension (tarkastelemassamme tapauksessa instrumentaalisuus-ekspressiivisyys dimension).

Voimme koota edellä esitetyt hypoteesit taulukon muotoon (Kuvio 1) ja tarkastella Mannheimin ihannetyyppejä niiden avulla.

KUVIO

Ideologinen perusdimensio ja ryhmän ominaisuudet

Sisäinen rakenne	Suhde muihin ryhmiin	Instrumentaalinen (nousevat tai vak.ryhmät)			Ekspressiivinen (laskevat ryhmät)		
		Käytt. konform.	Asent. konform.	Doktr. konform.	Käytt. konform.	Asent. konform.	Doktr. konform.
Jäykästi järjestynyt	Järjestynyt	Byrokr. konservat.	—	—	—	—	—
	Ei järjestynyt	—	—	—	—	—	—
Vapaasti järjestyvä	Järjestynyt	—	Liber. demokr.	—	—	Konservat. historismi	—
	Ei järjestynyt	—	—	—	—	—	Fasismi
Orgaaninen	Järjestynyt	—	—	—	—	—	—
	Ei järjestynyt	—	—	Sosialist. kommunist.	—	—	—

Kuvion käsitteitä käyttäen, voimme antaa Mannheimin ideaalityypeille uuden formuloinnin:

Byrokraattinen konservatiivisuus on käyttäytymisen konformisuuteen perustuva instrumentaalinen ideologia. Sitä kannattavat yhteiskunnallisen asemansa vakiinnuttaneet, jäykän sisäisen järjestyksen omaavat, toisten ryhmäin kanssa järjestyneessä vuorovaikutuksessa olevat ryhmät.

Liberaalis-demokraattinen ajattelu on asenteiden konformisuuteen perustuva instrumentaalinen ideologia. Sitä kannattavat yhteiskunnan nousevat tai asemansa jo vakiinnuttaneet ryhmät, joiden sisäinen järjestys ja kanssakäynti muiden ryhmien kanssa on joustavaa, vapaasti järjestyvää.

Sosialistis-kommunistinen ajattelu on doktrinaaliseen konformisuuteen perustuva instrumentaalinen ideologia. Sitä kannattavat ryhmät ovat orgaanisia, yhteiskunnan nousevia ryhmiä, jotka ovat usein muista ryhmistä eristyneitä ja niihin vihamielisesti suhtautuvia.

Konservatiivinen historismi on asenteiden konformisuuteen perustuva ekspressiivinen ideologia. Sitä kannattavat yhteiskunnan laskevat, vapaasti järjestyvät ryhmät.

Fasismi on doktrinaaliseen konformisuuteen perustuva ekspressiivinen ideologia. Sitä kannattavat yhteiskunnan laskevat, vapaasti järjestyvät ryhmät.

Jotta kahta viimeksi mainittua ideologiaa kannattavien ryhmien välillä voitaisiin tehdä selvä ero, on lisättävä, että jälkimmäisessä tapauksessa ryhmien yhteiskunnallisen merkityksen väheneminen johtaa disintegroitumiseen ja normaalin kanssakäymisen katkeamiseen muiden ryhmien kanssa.

On syytä korostaa, että Mannheimin ideaalityypit eivät suinkaan tarkoita puolueitten ideologioita, vaan kysymys on siitä, millaisissa yhteiskuntaryhmissä erilaiset ideologiat aluksi syntyvät ja mistä ryhmistä ne saavat kannatuksensa. Puolueen organisoiminen jotakin tällaista »abstraktia» ideologiaa kannattamaan voi johtaa sen perustana olevien ryhmien rakenteen muutoksiin ja alkuperäisen ideologian muuntumiseen tai täydelliseen katoamiseen. Tästä on esimerkkinä Mannheimin sosialistis-kommunistinen ideaalityyppi: sosialististen ja kommunististen puolueitten synty on johtanut ideologiaa kannattavien ryhmien sisäisen kanssakäymisen byrokraatisoitumiseen ja käyttäytymisen konformisuuteen (kommunistipuolueet) tai lisääntyvään kontaktiin muiden ryhmien kanssa ja asenteiden konformisuuteen (sosiaalidemokratia).*

* Ryhmien aseman ja rakenteen muutosten avulla voidaan myös selittää Bellin ja Lipsetin valittelema »ideologinen katoaminen» (end of ideology).⁹

Mannheimin ideaalityypit perustuvat vain erään historiallisen kauden analyysiin, eikä niitä voi käyttää yleistämään ideologiain ja yhteiskunnan rakenteen välisiä suhteita. Taulukossa oleva käsitejärjestelmä kokonaisuudessaan pyrkii yleisempään analyysiin. Sen mukaan meillä olisi kuusi ideologista perustyyppiä: käyttäytymisen konformisuuteen perustuva instrumentaalinen ja ekspressiivinen, asenteiden konformisuuteen perustuva instrumentaalinen ja ekspressiivinen ja doktrinaaliseen konformisuuteen perustuva instrumentaalinen ja ekspressiivinen ideologia. Lisäksi meillä on karkea hypoteesi siitä, millaisen rakenteen aseman omaavat ryhmät kannattavat kutakin perustyyppiä. Tämän luokittelun hienontaminen toisaalta ideologisia dimensioita toisaalta ryhmien rakenteellisia ominaisuuksia tutkimalla voi olla hyödyllistä sekä empiirisen tutkimuksen että teorianmuodostuksen kannalta.

Mannheimin ideaalityyppien tarkastelu ja yllä kehitelty karkea käsitejärjestelmä voivat antaa myös eräitä viitteitä yleisen tutkimusstrategian suhteen. Teorianmuodostuksen kannalta on tärkeää, että yksilöitä ja ryhmiä luonnehtivat empiiriset indikaattorit hankitaan useilla eri tavoin eikä tyydytä pelkkään survey-tyyppiseen asenteiden tutkimiseen. Kahta tai useampaakin »tutkimustasoa» käyttävä kontekstuaali-analyysi tarjoaa hyvän kehityksen eri tavoin hankittujen empiiristen indikaattoreiden systemaattiselle luokittelulle ja keskinäiselle vertailulle.¹⁰ Voimme tutkia ryhmien (tai laajempien kollektiivisten kokonaisuuksien) ideologioita esim. sisällönanalyysin avulla ja siten saada esille ryhmän yleisiä (»globaalisia») ominaisuuksia; voimme tutkia ryhmiä havainnointia ja sosiometrisiä menetelmiä käyttäen ja saada esille niiden rakenneominaisuuksia ja jäsenten ryhmäominaisuuksia. Toisaalta taas voimme asennemittauksen avulla saada selville ryhmien jäsenten absoluuttisia ominaisuuksia ja niistä laskea ryhmille analyttisiä ominaisuuksia. Tällaisten eritasoisten indikaattoreiden vertailu yhtenäisen käsitejärjestelmän puitteissa on eräillä sosiaaliteitteitten aloilla (erityisesti organisaatiotutkimuksessa) jo johtanut merkittäviin tuloksiin.

LÄHDEVIITTEET

- ¹ Viittaukset ovat englanninkieliseen käännökseen *Ideology and Utopia*, 3. luku (käänt. Louis Wirth ja Edward Shils, Lontoo 1936).
- ² *Karl Mannheim: Conservative Thought*, teoksessa *Essays on Sociology and Social Psychology* (Lontoo, 1953), ss. 83—84.
- ³ *Karl Mannheim: Ideology and Utopia*, ss. 306—309.
- ⁴ *Bronislaw Malinowski: Argonauts of the Western Pacific* (Lontoo, 1922).
- ⁵ *Yrjö Littunen: Income-Security Values at Different Levels of Frustration* (*Transactions of the Westermarck Society*, Vol IV, 4 (Kööpenhamina, 1959)).
- ⁶ *Erik Allardt: Poliittisten asenteiden rakenteesta*, *Politiikka* 4, 1960, ss. 190—191.
- ⁷ *Robert K. Merton: Conformity, Deviation, and Opportunity Structure*, *American Sociological Review* 1959, 24, ss. 177—189.
- ⁸ *Rose Laub Coser: Insulation from Observability and the Type of Social Conformity*, *American Sociological Review*, 1961, 26, ss. 28—39.
- ⁹ *Seymour Martin Lipset: Political Man. The Social Bases of Politics*, (Lontoo 1959) ss. 403—417.
- ¹⁰ *Paul F. Lazarsfeld — Herbert Menzel: On the Relation between Individual and Collective Properties* teoksessa *Complex Organizations*, toim. Amitai, Etzioni, (New York, 1961) ss. 422—440.